

A NEM-MORÁLISAN FÖLFOGOTT IGAZSÁGRÓL ÉS HAZUGSÁGRÓL

Írta: FRIEDRICH NIETZSCHE

1.

A számtalan villódzó naprendszerbe szétporciózott Világmindenség egyik félreeső szegletében volt egyszer egy égitest, amelyen bizonyos okos állatok kitalálták a megismerést. Ez volt a legelbizakodottabb és leghazugabb pillanata a „világtörténelemnek”: de éppenséggel nem volt több egy pillanatnál. A természet néhány lélegzetvétele után megdermedt a bolygó, s az okos állatok egytől-egyig elpusztultak. – Így szólhatna valamely mese, de kitalálója még ezzel a fabulával sem illusztrálhatná kellőképpen, milyen szájalmasnak, árnyékszerűnek és tűnékenynek, mennyire céltalannak és nem szükségszerűnek mutatkozik a természet egészén belül az emberi intellektus. Örökkévalóságokon át nem létezett, és semmi sem fog történni, ha ismét szertefoszlik. Ezen intellektusnak ugyanis semmi-féle olyan missziója nincs, amely az emberéleten túlmutatna. Teljeséggel emberi, s egyedül nemzője és birtokosa tekint rá olyan pátoSSzal, mintha ő lenne a világ tengelye, amely körül forog. De ha szót tudnánk érteni a szűnyoggal, megtudhatnánk, hogy ez apró rovar ugyanevvel a pátoSSzal úszik a levegőben, s önmagát véli e világ repülő középpontjának. Semmi sem olyan hitvány és csekély a természetben, hogy a megismerés erejének már egy kicsiny leheletétől ne fúvódnék fel rögtön, mint valami tömlő; s amiképp minden teherhordó bámulókat akar, úgy az emberek közt a legbüszkébb, a filozófus is úgy véli, hogy teleszkopikusan mindenfelől az ő tevékenységére és gondolkodására szegeződik a világegyetem valamennyi szeme.

Figyelemreméltó, hogy mindez az intellektus műve, amellyel mint segédeszközzel lettek felruházva a lények legszerencsétlenebbjei, legtörékenyebbjei és legmulandóbbjai, hogy ily módon egy percre megmaradjanak, elidőzzenek a létben, amely létből ezen adomány nélkül minden okuk megvolna oly gyorsan elillanni, mint Lessing fia tette.¹ Amaz önhittség tehát, amely a megismerés és az érzékelés kísérfje, az ember szemére és más érzékeire áthatolhatatlan ködöt

bocsátva megcsalja saját magát a létezés értékét illetően, azáltal tudniillik, hogy nagyon is hízelgő véleménnyel van magáról a megismerésről. Legáltalánosabb hatása tehát a megtévesztés – de az egyedi esetekben kifejtett hatása is többé-kevésbé így jellemezhető.

Az intellektus, mint az individuum önfenntartásának eszköze, leginkább az önálcazásban mutatja meg, mire képes; minthogy ez az az eszköz, amelyhez fennmaradásuk érdekében a gyengébb, kevésbé robusztus egyedek folyamodhatnak, azok, akiknek nem adatott meg a lehetőség, hogy szarvakkal vagy erős ragadozó-fogakkal vívják harcukat a létért. Az önelváltoztatásnak ez a művészete az emberben éri el csúcspontját: itt ugyanis a megtévesztés, a hízelgés, a csalás és ámitás, a hát-mögött-beszélés, a reprezentálás, az idegen tollakkal ékeskedés, a maszkírozottság, a mindent leplező konvenció, a mások és önmagunk előtt való színészkedés – egyszóval az egyetlen láng, a hiúság körüli szüntelen körözés – olyannyira szabály és törvény, hogy jószerével nincs fölfoghatatlanabb, mint hogy miképpen támadhatott az emberekben tiszta és valódi ösztön, igény az igazság iránt. Hiszen valósággal elmerülnek az illúziókban és álmokképekben, tekintetük csak a felületét pásztázza a dolgoknak s csupán „formákat” lát, érzékelésük soha sehol nem hatol az igazságba, hanem beéri azzal, hogy ingereket fogjon föl és mintegy csak tapogatóddzon a dolgok felületén. Ezenfelül azt is eltűri az ember, hogy álmai egy egész életen át minden éjjel a legcsalárdabb módon megtévezzék, anélkül, hogy erkölcsi érzéke valaha is megpróbálná ezt megakadályozni, miközben egyesek állítólag pusztán erős akarattal leszoktatták magukat a horkolásról. Mit is tud voltaképpen saját magáról az ember! Képes akár csak egyetlenegyszer is teljességgel, mint egy kivilágított vitrinbe helyezve érzékelni önmagát? Nem titkolja tán el előle a természet a legtöbbet, tulajdon testéről is, hogy számon kívül hagyva a belek vonaglását, a vér gyors áramát, az izomrostok bonyolult remegéseit, egy büszke, szemfényvesztő öntudatba börtönözze? A természet eldobta a kulcsot – és jaj a végzetes kíváncsiságnak, amely addig mesterkedne, míg valamely hasadékon át egyszer sikerülne kipillantania az öntudat-cellából, le a mélybe, s amely ettől fogva sejtene, hogy az ember nemtudása szenvtelenségében a könyörtelenség, a mohóság, a telhetetlenség és a gyilkos ösztönök talapzatán nyugszik, mint aki álmaiba feledkezve lovagol egy tigris hátán. Honnan tehát, ilyen körülmények közepette, honnan a csudából az igazságra törekvő ösztön?!

Amennyiben az individuum más individuumokkal szemben tartani akarja magát, az intellektust rendszeren csak önálcazásra használja;

mivel azonban az ember szükségből és unalomból társadalmilag, másként: nyájban is létezni kíván, nem nélkülözheti a másokkal való békekötést, vagyis arra törekszik, hogy világát legalább a legkorlátlanabb *bellum omnium contra omnes* ne háborítsa többé. Ez a békekötés valami olyasmivel jár együtt, ami az első lépésnek látszik ama rejtélyes igazságösztön kialakulásában. Most szögeztetik le ugyanis, hogy ettől kezdve miben áll „az igazság”, vagyis a dolgokat általánosan és kötelezően érvényes jelölésekkel [nevekkel] látják el; a törvényhozás a nyelvben az igazság első törvényeit is kijelöli: itt s ekkor jelenik meg először a kontraszt igazság és hazugság között. A hazug úgy használja az érvényes jelöléseket, a szavakat, hogy általuk a valótlanat valósnak tüntesse fel; például azt mondja: „Gazdag vagyok”, noha állapotát éppenséggel a „szegény” szó írná le híven. A nevek önhatalmú fölcserélése, sőt jelentésük visszájára fordítása által kijátssza a szilárd konvenciókat. Ha ezt a maga hasznára s másoknak kárt okozó módon teszi, a társadalom nem fog benne bízni többé s ki fogja zárni magából. Az emberek ilyenkor nem annyira a becsapítás ellen védekeznek, mintsem a megkárosodás ellen, amit a rászedés eredményez; ezen a szinten alapjában véve nem a csalást gyűlölik, hanem bizonyosfajta csalások rossz, ártó következményeit. Az igazságot is csupán hasonlóképpen korlátozott értelemben akarja az ember: az igazság kellemes, életfenntartó következményeit áhítja, a tiszta, gyakorlati következmények nélküli megismeréssel szemben közömbös, az esetleg káros és romboló igazságokat pedig egyenesen ellenségesen fogadja. És ezenfelül: hogyan is állunk a nyelvnek ama konvencióival? Ők talán a megismerés, az igazságérzet termékei, lényegi megfelelés van a megjelölések és a dolgok között? Adekvát kifejezője-e vajon a nyelv minden realitásnak?

Csakis a feledékenység folytán képzelhetik az emberek, hogy az imént említett mértékben birtokolhatnak valamely „igazságot”.² Ha nem akarják beérni a tautológiák formájában adott igazsággal, tehát üres burkokkal, akkor örökké illúziókat fognak beváltani igazságokra. Mi is az a szó? Egy idegi inger hangokká való leképezése. Ámde az idegi ingerből valamely rajtunk kívüli okozóra következtetni, ez már téves és jogosulatlan alkalmazása az ok elvének. Hogyan is jelenthetnék ki, ha a nyelv genezisénel egyedül az igazság, a megjelöléseknél egyedül a bizonyosság szempontja lett volna döntő, hogyan állíthatnánk: a kő kemény, mintha bizony a „keménység”-et máshonnan is ismernénk, s nem csupán teljességgel szubjektív ingerként! Az egyes dolgokat nemek szerint osztályozzuk, a fát hímneműként, a növényt nőneműként tartjuk számon – micsoda önkényes

besorolások! Mennyire nincsenek tekintettel a bizonyosság kánonjára! Azt mondjuk, „kígyó”, s amire ez a név vonatkozik, csupán a tekergődés, tehát akár a gilisztát is megillettehné. Minő önkényes elhatárolások, milyen egyoldalú kiemelése az adott dolog hol egyik, hol valamely másik tulajdonságának! Ha összevetjük a különböző nyelveket, világosan kitetszik, hogy a szavaknál soha nem az igazság a mérvadó, nem az adekvát kifejezés a cél; ha úgy lenne, nem volna ennyi nyelv a világon. A „Ding an sich” (ez lenne tudniillik a gyakorlattól független tiszta igazság) a nyelvteremtő számára is teljességgel megfoghatatlan, és egyáltalán nem is tűzi célul maga elé. Ő a dolgoknak csak az emberekkel való relációit jelöli, s ezek kifejezésére a legmerészebb metaforákhoz nyúl. Egy idegi inger, először képpé átalakítva! Első metafora. Majd hangokkal adjuk vissza a képet! Második metafora. S mindmegannyiszor teljes átugrása ama szféra határának, amelyben az imént tartózkodtunk, egy teljesen új s más szféra kellős közepébe. Elképzélhetünk például valakit, aki egészen süket, és soha hangot vagy zenét nem érzékelhetett; ahogyan az ilyen ember rácsodálkozik a Chladni-féle hangfigurákra³, okukat a húr rezgésében véli fölfedezni, s megesküszik rá, hogy immár tudja, mi az, amit az emberek „hang”-nak neveznek, épp úgy vagyunk valamennyien a nyelvvel. Úgy hisszük, hogy magukról a dolgokról tudunk valamit, amikor fákról, színekről, hőről és virágokról beszélünk, pedig semmi egyebünk nincs, mint a dolgok metaforái, amelyek azok eredendő lényegének a legkevésbé sem felelnek meg. Ahogyan a hang homokábra képét ölti, úgy mutatkozik a rejtélyes X, a Ding an sich, egyszer idegingernek, majd képnek, végül pedig hangnak. Tehát semmi esetre sem a logika irányítja a nyelv kialakulását, s az egész anyag, amellyel később az igazság embere, a kutató, a filozófus dolgozik és építkezik, ha nem is merő kitaláció, de legalábbis nem a dolgok lényegéből származik.

Gondoljunk csak bele különösképp a fogalmak keletkezésébe. Minden szó menten fogalommá válik, hiszen nemcsak arra az egyszeri s mindenestül egyedi „élményre” kell, hogy ráilljék, amelynek keletkezését köszönheti, s melyre mintegy emlékeztetnie kell, hanem még számtalan, többé-kevésbé hasonló, szigorúan véve tehát sosem azonos esetre is. Minden fogalom a nem-azonos azonosság-tétele révén keletkezik. Amilyen bizonyos, hogy két falevél soha nem tökéletesen egyforma, ugyanolyan biztos, hogy a levél fogalma az individuális sajátosságok tetszőleges figyelmen kívül hagyása, a különbségek elfelejtése útján állott elő, és [megszilárdulása, szó-, ill. fogalomtárunk részévé válása óta] immár azt a gondolatot ébreszti,

hogy a természetben az egyes leveleken kívül létezne még valami, nevezetesen „a levél”, afféle ősfornaként, amelynek mintájára a többi levelet szőtték, rajzolták, karéjozták, fodrozták és festették volna, csak éppen ügyetlen kezek, így aztán egyik példány sem pontos és hív mása az eredeti ősfornának. „Becsületesnek” nevezünk valakit; miért cselekedett ma ilyen becsületesen? – kérdezzük. Válaszunk többnyire így hangzik: becsületessége okán. Becsületesség! Ez megint nem más, mint hogy *a levél* az oka a leveleknek. Hiszen mit sem tudunk holmi lényegi tulajdonságról, amelyet „a becsületesség” névvel illethetnénk, ismerünk ellenben egy sereg egyedi s ilyenformán különböző cselekedetet, amelyeket, eltéréseiket figyelmen kívül hagyva, közös nevezőre hozunk, becsületes cselekedetekként határozva meg valamennyit; végül pedig egy *qualitas occulta*ban összegezzük őket „becsületesség” néven.

Az individuálisnak és valóságosnak az elhanyagolása révén jutunk fogalmainkhoz, mint ahogy a formákhoz is, miközben a természet se formákat, se fogalmakat nem ismer, ahogyan nemeket sem, hanem egyedül egy számunkra hozzáférhetetlen és definiálhatatlan X-et. Mert az egyed és a nem közötti ellentét, amelyet emlegetni szoktunk, szintén antropomorf, s nem a dolgok lényegéből származik, ha nem mernénk is azt állítani, hogy nem felel meg neki: ez ugyanis dogmatikus állítás lenne, s mint ilyen, éppúgy bizonyíthatatlan, mint az ellenkezője.

Mi is tehát az igazság? Metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok át- meg átrendeződő serege, azaz röviden: emberi viszonylatok összessége, melyeket valaha poetikusan és retorikusan felfokoztak, felékesítettek és átvitt értelemmel ruháztak föl, s amelyek utóbb a hosszú használat folytán szilárdnak, kanonikusnak és kötelezőnek tűntek föl egy-egy nép előtt: az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtettük, hogy illúziók, metaforák, amelyek megkopván elveszítették érzéki erejüket, képüket veszített pénzermék, amelyek immár egyszerű fémek csupán, s nem csengő pénzdarabok. Még mindig nem tudjuk, honnan is ered az igazságra törő ösztön – hiszen mindaddig csupán arról a kötelezettségről hallottunk, amelyet a társadalom, fönmaradása érdekében, az egyesekre ró: igaznak lenni, más szóval a szokásos, elfogadott metaforákat használni, vagy morálisan kifejezve: ama kötelezettségről, hogy mindenki egy szilárd konvenció szerint hazudjon, egy általánosan kötelező stílusban hazudjon. Csakhogy az ember persze elfelejti, hogy így áll vele a dolog; azaz, a fentebb jelzett módon, öntudatlanul és évszázados szokásoktól vezérelve hazudik – s éppen ezen öntudatlanság, e felejtés kelti fel benne az

igazság érzését. Amaz érzés, mely szerint kötelesek vagyunk valamely dolgot „pirosnak”, egy másikat „hidegnek”, egy harmadikat „némának” jelölni, egy morális, az igazságot célzó hajlam forrása lesz bennünk: az igazság tiszteletreméltó, bizalmat érdemlő és hasznos voltát a hazugsággal szembeni ellentétével demonstrálja az ember; a hazugnak senki nem hisz, kizárja a közösség. Az ember tehát, mint eszes lény, az absztrakciók uralma alá rendeli cselekvéseit; nem engedi többé, hogy pillanatnyi benyomások, érzékletek ragadják magukkal, mindezeket a benyomásokat színtelenebb és személytelenebb fogalmakká általánosítja, hogy ezekhez kösse életének és munkálkodásának szekerét. Mindaz, ami az embert az állattól megkülönbözteti, ennek a képességnek a függvénye, tehát a képessége, hogy a közvetlen szemléleti metaforákat sémává desztillálja, más szóval, hogy a képeket egy-egy fogalommá oldja föl. E sémák birodalmában ugyanis lehetséges valami olyasmi, ami az érzékletes első benyomásoknál megmaradva sohasem sikerülhetne: egy piramisforma rend felépítése, melyben a különböző kasztok és fokozatok a helyükre kerülnek, egy törvények, privilégiumok, alárendelések és gondosan megvont határok alkotta új világ megteremtése, amely úgy állítatik szembe az első benyomások érzékletes világával, mint az állandóbb, általánosabb, ismerősebb, emberibb, következésképp a mérvadó és imperativikus világ. Míg a szemléleti metaforák mindegyike individuális és egyedülálló, minnek köszönhetően minden rubrikázásból ki tudja vonni magát, addig a fogalmak grandiózus építménye egy római kolumbárium merev szabályosságát mutatja, s kivételt nem ismerő logikája azt a szigorú és hűvösséget leheli ki, amely a matematikának sajátja. Akit meglegyint ez a hideg, az nem egykönnyen hiszi el, hogy a fogalom, mint olyan, bár csontkemény és nyolcszögletű, akár egy kocka, s miként az, szabadon helyezhető ide-oda, hogy tehát a fogalom nem más, mint egy *metafora maradványa*, és hogy az idegingerek művészi természetű képekké-alakításának illúziója, ha nem is a szülőanyja, de mindenestre a nagyanyja minden fogalomnak. Ebben a fogalmakkal való kockajátékban az „igazság” azt jelenti, hogy mindegyik kockát az előírt módon használjuk, gondosan megszámloljuk a pontjaikat, helyes rubrikákat alkotunk, és soha nem vétünk a kasztrendszer hierarchiája, azaz a rangsor ellen. Ahogyan a rómaiak és az etruszok szigorú matematikai vonalakkal földarabolták maguknak az eget, s az ily módon elhatárolt térrészekbe, akárha egy-egy *templumba*, rendre egy-egy istent zártak, úgy minden népnek megvan a maga matematikailag szétagolt fogalom-égboltja, és az igazság követelése abban áll számára, hogy min-

den fogalomisten csak a *saját* szférájában kerestessék. Az ember e tekintetben minden bizonnyal méltó a csodálatra, mint rendkívüli építőzseni, akinek ingatag alapokon, mintegy tovafolyó vizen, sikerült egy végtelenül bonyolult fogalomkatedrális föltornyoznia – természetesen, hogy ilyen alapokon megállhasson, az építménynek olyannak kell lennie, mintha pókfonalakból készülne; oly finomnak, hogy tovaringjon a hullámokkal, ám elég erősnek is, hogy szét ne fújhassa bármilyen szél. Építőzseniként az ember ilyenformán messze fölülmúlja a méhet: az viaszból építkezik, amelyet a természetből gyűjt össze, az ember a fogalmak sokkalta finomabb anyagából, amelyet elébb önmagából kell előállítania. Evégből minden elismerés megilleti őt – csak éppen nem igazság iránti, a dolgok tiszta megismerésére törő ösztöne okán. Ha valaki elrejt valamit egy bokor mögé, majd ugyanott keresi és meg is találja, úgy az ilyen keresésben és megtalálásban vajmi kevés magasztalnivaló van: márpedig ugyanígy áll a dolog az „igazságnak” az értelem tartományában való keresésével és megtalálásával. Ha megalkotom az emlősállat definícióját, majd egy tevét szemügyre véve kijelentem: „Íme, egy emlős”, akkor ezzel napvilágra hozatott ugyan egy igazság, csakhogy meglehetősen korlátozott érvényű igazság, ami alatt azt értem, hogy minden ízében antropomorf, s nincs egyetlen pontja sem, ami magában véve és szükségképpen igaz [„wahr an sich”] lenne, valóságos és az embertől független volna. Aki ilyen igazságok után kutat, az alapjában véve csak a világnak az emberben tapasztalható metamorfózisát igyekszik felderíteni, a világnak mint emberszerű valaminek a megértéséért fáradozik, és legjobb esetben egy asszimiláció-érzetet képes kiküzdni magának. Amiképpen az asztrológusok az ember szolgálatában, szerencséjével és balsorsával összefüggésben tanulmányozzák a csillagokat, úgy az ilyen kutató az egész világot az ember függvényeként fogja fel, úgy tekinti, mint egyetlen őshang, az ember eredendő hangzatának milliószor megtört-visszavert visszhangját, mint megsokszorozott képmását egyetlen ősképnek, az emberének. Eljárásának lényege, hogy minden dolgok mértékének az embert tartja, ám abból a tévedésből indul ki közben, hogy mindeme dolgokkal közvetlenül, mint tiszta objektumokkal áll szemben. Azaz megfelelkezik az eredeti szemléleti metaforák metafora-voltáról, s úgy fogja fel őket, mint magukat a dolgokat.

Csak ama primitív metaforavilágról való megfelelkezés révén, csak az emberi fantázia őszerejéből forrongó folyamként feltörő eredendő képáradat megmerevedése és megkövülése, csak ama kikezdehetetlen hit által, mely szerint ez a Nap, ez az ablak, ez az asztal

magábanvaló igazság [Wahrheit an sich], vagyis röviden csak az önmagáról, mint szubjektumról, mégpedig mint *művészi módon alkotó* szubjektumról való elfeledkezésnek köszönhetően élhet az ember valamelyes nyugalomban, biztonságérzetben és következetességgel; amint egy pillanatra kiszabadulhatna e hiedelem börtönfalai közül, rögvest odalenne az „öntudata”. Hiszen már az is nehezebb esik, hogy beismerje, a rovarok vagy a madarak egy egészen más világot érzékelnek, mint az ember, és a kérdés, hogy melyik világpercepció a helyesebb, teljességgel értelmetlen, minthogy ez esetben máris a helyes percepció mértékével, azaz egy (eredendően) *nem létező* mértékkel kellene mérni. Egyáltalán: „a helyes percepció” – ez az objektumnak a szubjektumban való adekvát kifejeződését jelentené – számomra ellentmondásos s így képtelen elmeszüleménynek tetszik, hiszen két olyan, mindenesetül különböző szféra között, amelyen a szubjektum és az objektum, nincs kauzalitás, helyesség avagy kifejeződés, hanem mindössze *esztétikai* viszony lehet, értve ezen egy utalásszerű áttételt, egy dadogva-utánozó átfordítást egy egészen idegen nyelvre; amihez mindenesetre a költői találékonyság és szabadság közbülső szférájára és közvetítő tehetségre van szükség. A „jelenség” szó sok szempontból félrevisz, ezért lehetőleg kerülöm a használatát – nem igaz ugyanis, hogy a dolgok lényege megjelennek az empirikus világban. Egy festő, akinek nincs meg a keze, és az előtte lebegő képet énekléssel igyekezne visszaadni, még mindig többet árulna el arról ilyképp fölcserélve a szférákat, mint amennyit a dolgok lényegéből az empirikus világ elárul. Magának az idegingernek a hatására kialakuló képhez való viszonya sem szükségszerű önmagában – ám ha ugyanaz a kép milliószor előhívódik, nemzedékek hosszú során át öröklődik, mígnem az egész emberiség számára mindenkor azonos hatásra és alkalommal jelenik meg, úgy végül olyan jelentésre tesz szert valamennyiünk szemében, mintha az egyetlen lehetséges kép volna, s mintha az eredeti idegi ingernek a hozzátapadó képpel való összefüggése szigorú oksági viszony lenne; ahogyan egy végtelesszer ismétlődő álmot is kétségkívül valóságként élnénk át és annak tartanánk. Azonban egy metafora megkövülése és állandósulása még a legkevésbé sem szavatolja az illető metafora szükségszerű és egyedül jogosult voltát.

Nos, bizonyos, hogy mindenki, aki otthonos az ilyesféle töprengésekben, mélységes bizalmatlanságot érzett mindenfajta hasonló idealizmussal szemben, valahányszor csak teljes egyértelműséggel meggyőződött a természeti törvények örök következetességéről, mindent-jelenvalóságáról és tévedhetetlenségéről; arra a következtetés-

re jutott, hogy itt minden, ameddig az ember csak hatolni képes, teleszkopikus magasságokba és a mikroszkopikus világ mélységeiig, oly biztosan s törvényszerűen van felépítve, olyan végtelen és hézag-talan; a tudomány időtlen időnkig sikerrel áskálhat e tárnákban, és minden, amit talál, össze fog illeni, s nem fog ellentmondani egymás-nak. Mennyire nem hasonlít mindez holmi fantáziatermékre; ha az lenne, a látszatnak, nem-valóságos voltának valamiképpen mégiscsak le kéne lepleződnie! Ennek egyrészt ellene vethető: lenne csak meg kinek-kinek a maga saját érzékelőképessége, lennének csak képesek majd madár, majd hernyó módjára, majd pedig növényként percipi-álni a világot, avagy látná csak egyikünk ugyanazt az ingert vörösnek, a másikunk kéknek, egy harmadik pedig hallaná egyenesen hangnak, menten nem beszélnék többé a természet fent említett törvényeiről, hanem csak valamely módfelett szubjektív képződménynek tudnánk tekinteni. Azután: mi is számunkra egy-egy természeti törvény? Nem önmagában ismerjük, hanem csak hatásaiban, vagyis más természeti törvényekhez való viszonyaiban, amely természeti törvényekkel ismét csak mint relációk összességeivel kerülünk szembe. Ily módon ezek a relációk mindig csak kölcsönösen egymásra utalnak, és lényegük szerint teljességgel fölfoghatatlanok maradnak számunkra; csupán az, amit mit teszünk hozzájuk, tehát az idő, a tér, más szóval a kronológiai- és a számviszonyok ismertek belőlük számunkra. Mind-az a csodálatos szabályosság, amely annyira lenyűgöz éppen a természeti törvényekben, amely magyarázatra sarkall és a fentebb kifejtett idealizmussal szembeni bizalmatlanságra csábíthat, egyes-egyedül az idő- és térképzetek matematikai szigorúságának és megingathatatlan-ságának a következménye. E képzeteket azonban ugyanazzal a szükségyszerűséggel állítjuk elő magunkban és magunkból, mint ahogyan hálójának szálát a pók; ha egyszer minden dolgot kénytelenek vagyunk érzékelésünknek emez [eleve adott] formáiban fölfogni, akkor a legkevésbé sem meglepő, hogy voltaképpen minden dologban csak éppen ezeket a formákat érzékeljük, minthogy kivétel nélkül alá kell legyenek vetve a Szám törvényeinek, és a legsodálatosabb minden dolgokban éppen a szám. Mindama törvényszerűségek, amelyek annyira imponálnak nekünk az égitestpályákban és a kémiai folya-matokban, alapjában véve azokkal a tulajdonságokkal azonosak, amelyeket mi magunk vetítünk bele a dolgokba, hogy önmagunknak imponáljunk ezáltal. Megállapítható mindenesetre ennek kapcsán, hogy az a művészi metaforaalkotás, amely mindenféle érzékelésünk kezdete, máris előfeltételezi a mondott formákat, más szóval azok keretei között megy végbe – csakis ezen űsformák szilárd megrögzü-

lésével magyarázható, hogy miképpen volt lehetséges azután a metaforákból ismét a fogalmak építményét megkonstruálni. Ez utóbbi ugyanis nem más, mint az idő-, tér- és számviszonyok utánzása a metaforák szférájában.

2.

A fogalmak építményén eredetileg, amint láttuk, a *nyelv* munkálkodik, utóbb pedig a *tudomány*. Ahogyan a méh egyszerre épít is sejteket, s tölti is meg a már elkészülteket mézzel, éppúgy dolgozik a tudomány szüntelenül a fogalmak kolumbáriumán, a szemlélet nyughelyein, egyre újabb és magasabb emeleteket épít, megerősíti, tisztogatja és megújítja a régi sejteket, s legfőképpen eme szörnyen magasra tornyozott építmény rekeszeinek megtöltésén fáradozik, azon tehát, hogy az egész empirikus világot, más szóval az antropomorf világot, szétossza e rekeszekbe. Ha már a cselekvés embere is az értelemhez és annak fogalmaihoz köti életét, akkor a kutató egyenesen a tudomány épülő tornyának tőszomszédságába építi kunyhóját, hogy maga is hozzájárulhasson magasztásához, s hogy védelmet találjon a gyarapodó bástya árnyékában. S oltalomra bizony szüksége van, mert félelmetes hatalmak támadnak rá szünös-szüntelen, amelyek a tudományos „igazsággal” egészen másféle „igazságokat” szegeznek szembe a legkülönbözőbb cégek alatt.

A metaforaalkotás iránti ösztön, az embernek ama lényegi ösztöne, amelyet egy pillanatra sem hagyhatunk ki a számításból, mert ily módon magától az embertől tekintenek el, azáltal, hogy szublimált termékeiből, a fogalmakból, börtönerőd gyanánt egy mindenben mérvadó, új, merev világ építetik számára, a valóságban nemhogy legyőzve nincs, még megzabolázni is alig sikerült. Más teret keres magának, ahol hatását kifejtheti, s új medret, és ezt a mítoszban, illetve egyáltalán a művészetben találja meg, aholis szüntelenül összezavarja a fogalmak rubrikáit és celláit, akképpen, hogy új [név-] átviteleket, metaforákat, metonímiákat teremt, minden módon azon van, hogy az ember létező nappali világát olyan tarkán, szabálytalanul, szeszélyes-összefüggéstelenül és csábítóan jelenítse meg az új meg új alakban, amilyen az *álom világa*. Voltaképpen aki ébren van, az csupán a merev és szabályos fogalomszövedéknek köszönheti annak tudását, hogy ébren van, s épp ezért támad olykor az az érzése, hogy álmodik, amikor a művészet széjjeltépi ezt a fogalomszövevényt. Igaza van Pascalnak, amikor azt állítja, hogy ha éjről éjre

ugyanaz az álom látogatna meg, úgy az szakasztott annyira foglalkoztatna bennünket, mint a minden nap látott dolgok: „Ha egy kézműves biztos lenne abban, hogy minden éjjel teljes tizenkét órán keresztül azt álmodja, hogy király, úgy véleményem szerint – mondja Pascal – ugyanolyan boldog lenne, mint egy király, aki minden éjjel teljes tizenkét órán át azt álmodja magáról, hogy kézműves.” Egy állandó mitikus légkörben élő nép, például a régi görögök, éber nappala a folytonosan jelenlévő csoda révén, a mítosz tanúsága szerint, tényleg közelebb állott az álomhoz, mint egy tudományosan józan gondolkodó éber óráihoz. Ha egy fa egyszercsak nimfaként szólalhat meg avagy isten bika képében szüzeket ragadhat el, ha egyszercsak megjelenik maga Athéné istennő, amint egy szép fogaton Peiszisztratosz kíséretében végighajt Athén piacain – s mindezt valóban így hitte a derék athéni polgár –, akkor minden pillanatban minden lehetséges, akár az álomban, és az egész természet úgy rajzik az ember körül, mintha az istenek maszkálja volna, akik kedvüket lelik abban, hogy mindenféle megtévesztő alakot öltve megrétfálják az embereket.

Az ember maga pedig legyőzhetetlen hajlandóságot érez arra, hogy megcsalassa magát, s határtalan boldogság tölti el, ha a rapszódosz epikus meséit mint valóságot adja elő neki, vagy ha a színjátékban a színész még királyibban adja a királyt, mint amilyen az a valóságban. Az intellektus, az elváltoztatásnak e mestere, addig szabad s levéteik róla egyébként örökösen ránehezedő rabszolgájárma, amíg hitegethet, anélkül, hogy *ártana*, s ilyenkor ünnepli szaturnáliáit. Soha nem bujább, gazdagabb, büszkébb, leleményesebb és merészebb: mértéktelen alkotó élvezettel keveri össze a metaforákat s mozdítja ki helyükből az absztrakciók határköveit, például mozgó útnak nevezvén a folyamatot, amely oda *viszi* az embert, ahová az másként csak gyalogszerrel jutna el. Ilyenkor lerázza magáról a szolgai alázatot [ti. az intellektus]: míg máskor örömtelen serénységgel látja el feladatát, azaz mutatja meg a legjobb utat és eszközöket egy szegény, létezésre áhítózó individuumnak, most mint egy szolga, aki, noha urának indult zsákmányt szerezni, a maga ura lett, és letörölheti arcáról a vazallusi kifejezést. Mindarra, amit most tesz, az elváltoz(tat)ás jellemző, amiképpen korábbi cselekvésére az eltorzulás nyomta rá a bélyegét. Utánozza az emberi életet, de úgy fogja föl, mint valami jó dolgot, s meglehetősen elégedettnek is látszik lenni vele. A fogalmaknak amaz irtatlan gerendázata és pallózata, amelybe kapaszkodva az oltalomra szoruló ember átmenti magát az életen, a felszabadult intellektus számára csupán állványzat és tornaszer legvakmerőbb mutatványaihoz; s ha halomra dönti, feldúlja, ironikusan

ismét összerakja, összepárosítva legidegenebb, és szétválasztva legrokonabb elemeit, úgy ezzel azt juttatja kifejezésre, hogy nincs szüksége a gyámoltalanság ezen mankóira, azaz nem a fogalmak, hanem az intuíciók vezetésére bízta magát. Ezeketől az intuícióktól nem vezet egyenes út a kísérteties sémák, az absztrakciók birodalmába; szavakkal itt bizony nem megyünk sokra, az ember ezen intuíciókkal találkozván elnémul, vagy csupa tiltott metaforával és hallatlan fogalomtársítással él, hogy legalább az öröklött fogalomsorompók szétzúzása és kigúnyolása által alkotó módon megfeleljen az őt hatalmába kerítő mindenkori intuíció keltette benyomásnak.

Vannak korszakok, amelyekben egymás mellett áll az értelem embere és az intuíció embere, az egyik gyanakvó bizalmatlansággal tekint az intuícióra, a másik gúnyjal az absztrakcióra; az utóbbi éppoly irracionális, mint amilyen művészietlen az első. Mindketten uralkodni vágyanak az életen; emez úgy, hogy a legfőbb bajokat előrelátással, józan okossággal, fegyelmezetten tudja fogadni, a másik úgy, hogy mint „örökkön boldog hős”, ama bajokat meg se látja, és csak a látszattá változtatott, széppé stilizált életet fogja föl valóságként. Ha az intuitív ember, mint például a régi Görögországban, rátermettebben és nagyobb sikerrel forgatja fegyverét, mint ellenfele, akkor szerencsés esetben fölvirágozhat egy kultúra, mely a művészetnek az élet feletti uralmát tükrözi: az elváltoztatás, a parancsoló szükség eltagadása, a metaforikus szemléletek gazdagsága és egyáltalán: a megtévesztés fentebb jelzett mindennapisága jellemzi az ilyen élet minden megnyilvánulását. Az embereknek sem a háza, sem a lépte, sem a ruházata avagy az agyagkorsója nem árulkodik arról, hogy a szükség hívta volna életre: úgy tűnik, mintha mindegyikükben valami felemelő boldogság, olümposzi felhőtlenység s mintegy a komolysággal való játék nyerne kifejezést. Míg a fogalmak és absztrakciók vezette ember ezek segítségével csak elhárítja a sorscsapásokat, anélkül, hogy ezen absztrakciókból boldogságot tudna kicsiholni magának, s célja, hogy a fájdalmakat lehetőleg távol tartsa magától, addig az intuitív ember, egy egész kultúrától támogatván, nem csupán a balsors elleni védelmet nyer intuícióiból, hanem folyamatosan reá-áradó derűt, örömet és megváltást is. Persze szenvedése is hevesebb, amikor szenved; sőt gyakrabban is szenved, mivel saját kárán nem képes tanulni, és számtalanszor esik ugyanabba a verembe, amelybe egyszer már beleesett. Szenvadásában azután éppolyan oktalan, mint boldogságában, hangosan jajong és nem lel vigasztalást. Mennyire másként viseli ugyanezt a balsorsot a sztoikus, a tapasztalatból okuló, s önmagán a fogalmakhoz igazodva uralkodó ember!

Ő, aki máskor az őszinteséget és az igazságot szemjűhozza, a megcsalás és a reátörő váratlan eseményekkel szembeni védelmet keresi, éppen ilyenkor, a szerencsétlenség közepette, hajtja végre az önelváltoztatás bravúráját (amiként az intuíció embere boldogságában teszi ezt); arca nem élő, érzelmeiről valló emberarc, hanem mintegy a vonások méltóságteljes kiegyensúlyozottságát mutató maszk, nem kiabál fájdalmában, s még csak a hangja sem változik el – ha egy igazi viharfelhő zápora zúdul rá, köpenyébe burkolózik, s megfontolt léptekkel áll odébb.

Tatár Sándor fordítása

Jegyzetek

1. G. E. Lessing fia – amint erről, mint az újszülött bámulatos (öszönös) bölcsességének bizonyítékáról, Schopenhauer is megemlékezik *A világ mint akarat és képzet* második kötetének 46. fejezetében – csak pár óráig élt. (A ford.)
2. Nietzsche itt kissé nagyvonalúan fogalmaz, pontosabban utal a szöveg-előzményekre („az imént említett mértékben”), hiszen a korábbiakban csak áttételesen, utalásszerűen esett szó arról, hogy az emberek érzékeik s értelmük által abszolút igazság(ok)at vélnek felismerhetni s a nyelvvel abszolút igazságokat remélnék kifejezhetni. (A ford.)
3. Ernst Florens Fr. Chladni német fizikusról (1756–1827) elnevezett alakzatok, illetőleg jelenség. Chladni tette láthatóvá elsőként – például homokkal szórva be őket – a rezgő lemezek csomóvonalait. (A ford.)